

Zárug Péter Farkas

Tézisek

**A tudós-politikus alakja a dualista politikai arénában
(Az MTA politikus-elnökei, elnök-politikusai 1867–1918 között)**

Doktori értekezés kapcsán

ME BTK Irodalomtudományi Iskola

Vezető: Dr. Kemény Gábor DSc

Konzulens: Dr. Ferenczi László DSc

Miskolc

2008.

Tézisek

Tézisfüzetemben doktori disszertációm néhány fontos alapállását tisztázom, valamint munkám eredményeit összegzem röviden.

Először *a kitűzött kutatási feladat rövid összefoglalójaként (I. rész)* a téma- és címválasztásról, majd a dolgozatot meghatározó legfontosabb kérdésekről szólnék.

Ezek után *az elvégzett vizsgálatok, tudományos módszertan és az anyaggyűjtés vonatkozásában (II. rész)* vázolnám azt a tudományos prizmat, amely meghatározza a dolgozat tudományos látásmódját, és utalok mindazon diszciplináris területekre, amelyeket beemeltem vizsgálódásaimba, és röviden kitérek a dolgozat formálódásának lényeges szempontjaira. Külön indoklom a dolgozat szerkezetét is. Ennek áttekintésekor csak érintőlegesen utalok a kutatásaim forrásaira és a felhasznált irodalomra, amelyről bőszeges tájékoztatást ad dolgozatom *felhasznált irodalom- és forrásjegyzéke*.

Végül pedig a dolgozat eredményeit összegzem *(III. rész)*, jelezve ezek tudományos jelentőségét és a téma további kutatásának lehetséges irányait. Legvégül a témában írt publikációimat ismertetem.

I. Rész

A kitűzött kutatási feladat rövid összegzésekor kezdjük először *a téma- és címválasztással*. Doktori dolgozatom a dualizmus korának egy jellegzetes, – de a politikatudományok eszköztárával nem tipizált – politikus típusát, a tudós-politikus karakterét kívánja megrajzolni a dualizmus korában. E politikus típus nem ismeretlen a XIX. század Európájában, sőt a század nagy angol és francia politikusainak jelentős része ebbe a politikus kategóriába tartoznak. Magyarországon pedig ők azok, akik egyben példaképei is a reformkortól a pesti egyetem ifjúságának.

Magyarországon a nemzeti ébredéssel együtt, a társadalmi piramis csúcsán indul meg a politikus típus kiválasztódása, szelektálódása és rekrutációja az 1820–1830-as években. Az első reformnemzedék köréből a rendi politikai arénának népképviseleti rendszerbe történő átmenetéhez nagymértékben járult hozzá az a politikusi kör, amelyet *Beksics Gusztáv* a *Magyar doctriinairek* című munkájában „*doctrinaire phalanx*”-nak nevez. A Szalay László, Eötvös József, Trefort Ágoston, Csengery Antal, Kemény Zsigmond nevével fémjelzett, majd a körülöttük szerveződő centralisták és később a Deák-párt soraiban találjuk azokat a jelentős államférfiakat, akik egyben a tudomány szférájában is bírják koruk elismeréseit. A főcím első része, „*A tudós-politikus alakja*”, már szóösszetételében is ezt az önálló politikus típus

kategóriát kívánja megragadni. A dolgozat első fejezetében részletesen foglalkozok e kategória tipizálási lehetőségeivel, e politikus típus kialakulásával, és helyükkel, szerepükkel a XIX. században és a dualizmus korában.

A funkcionálisan differenciálódott politika és tudomány intézményi világának kialakulása szintén e korszakhoz kötődik. A főcím második része, „*a dualista politikai arénában*” e funkcionalista-strukturalista alapszemléletet tükrözi, és azt, hogy a XIX. század politikatörténetére, mint modern értelemben vett politikai arénára tekintek.

A főcímben megadott témaválasztás ugyanakkor elválaszthatatlan a Magyar Tudományos Akadémiától. A tudomány XIX. századi intézményes világának egyik leglényegesebb mozzanata a Tudós Társaság, majd Magyar Tudományos Akadémia létrejötte. Ez az intézmény, alapítója által, egyszerre tűz ki maga elé egyrészt tisztán tudományos, másrészt tisztán politikai célt. Az első a tudományok intézményes művelése, a második a magyar nyelv ügyének szolgálata. Tagsága pedig szintén e kettős cél követése mentén bővül, s tagjai – különösen az 1880-as évek végéig – az első reformnemzedék jelentős tudós-politikusait tömörítette. Azonban az *1900-as nemzedék* megjelenésével a tudomány és politika intézményes világának vezető politikusok, tudósok személyében történő összefonódása nem szűnik meg. A dualizmus egész időszakában jellemző, hogy az MTA tagok, különösen vezető tisztségviselői egyben a politikai aréna aktív aktorai, képviselők, miniszterek, miniszterelnökök.

A tudós-politikus alakjának a dualizmus időszakára bontakozik ki az a sajátos karrier utat feltételező alakja, amelynek mintáit az MTA politikus-elnökeinek, elnök-politikusainak életpályái adták. Ők azok a politikusok, akik egyszerre bírták a tudomány és a politika funkcionálisan differenciálódott, a professzionizálódás útján elindult intézményeinek elismeréseit, címeit, rangjait, tagságát és hatalmi pozícióit. Mindezek alapján – a főcím témaválasztása mellett – főbb kutatási területemet, és a dolgozat szűkebb témáját az alcím jelöli ki igazán pontosan: „*(Az MTA politikus-elnökei, elnök-politikusai 1867-1918 között)*”

(*A dolgozat megválaszolandó kérdései*) Dolgozatom alapkérdései, probléma körei is követik a címválasztás általános, majd konkrét témafelvetését.

Alapkérdésünk, hogyan lehet megragadni önálló politikatudományi kategóriaként, és leírni modern politikatudományi terminológiákkal a „tudós-politikus” alakját a dualizmus korában? Mivel politikus és kora elválaszthatatlanok egymástól ezért ugyanilyen igénnyel fordultam a dualista politikai rendszer megragadása felé is, és jellegzetesen, mint modern politikai arénát kívántam újrarajzolni a megannyi történettudományi munka mellett.

Munkám második kérdésköre, az, hogy hogyan fonódik össze a tudós-politikusi karrierút a XIX. század során a funkcionálisan differenciálódott politika és tudomány intézményes világában, és hogyan válik az MTA központi szerepűvé e folyamatban. Így kerül majd e kérdés megválaszolásának középpontjába az MTA politikus-elnökeinek, elnök-politikusainak karrierútja.

A dolgozat harmadik nagy kérdésköre az, hogy a tudós-politikus *per definicionem* használt ismérve, a sajátos politikai beszéd, nyelv és szótár miként ragadható meg és tárható fel az MTA elnökök esetében? E kérdés kapcsán Gazda István hívta fel figyelmemet, hogy az elnökök MTA közgyűlésén mondott beszédei, nemcsak, hogy mind politikai beszédeknek minősülnek, hanem, mint egységes szövegtömeg is vizsgálható az adott korszakban, amely vizsgálattal a politikatudományok művelői mindeddig adósok maradtak. Ezért az „Ünnepi Közületek” elnöki beszédeit, több országgyűlési beszéd mellett annak a kérdésnek a megválaszolásáért vizsgáltam meg, hogy lokalizálható-e bennük egy a tudós-politikusra jellemző szótár és nyelv, és ha igen, mennyire rögzíthetők általuk egy önálló politikai beszédmód, a tudós-politikus beszédmódja.

II. Rész

(*Látásmód, módszertan, pozíció*) Az alapkérdések és a vázolt problémakörök máris jelzik, hogy több diszciplináris terület oldaláról kell megközelítenem választott témámat és kérdéseit. Dolgozatom – a vállaltan eklektikus tudományos szemléletmód mellett – a *történeti politológiai* munkák közé sorolható. Módszertanában egyszerre jelentkezik a történettudományi, szociológiai, több politikatudományi, majd a beszédelemzéseknél az irodalomtudományi meghatározottság. A téma komplexitása is megkívánta az eltérő tudományterületek módszerével történő vizsgálatot, és néhol még külön utalok arra, hogy milyen egyéb tudományos módszertan segítségével lehetne kiegészíteni jelen kutatásomat. Az *interdiszciplinaritás* dolgozatom kapcsán, nem a témához való hozzáférés könnyebb esete, hanem a kötelezően elvégzendő munka része. Ahogyan a levéltári kutatások, és a manuscript-ek kibetűzése is – amelyeket az MTA Kézirattárában és a Régi Akadémiai Levéltárban található anyagokból kutattam ki – mind olyan adalék a feltárás és leírás munkafolyamatában, amelyek a komplex téma komplexebb megértéséhez vezetnek. A beszédelemzéseknél a cambridge-i esztörténészek, *Skinner* nevével fémjelzett, módszertanát alkalmaztam arra, hogy az elnöki beszédek újabb jelentéstartományát írjam le a beszédek toposz készletének, érvelési rendszereinek, sajátos nemzetfelfogásának és állandó referencia készleteinek a feltárása által.

Ugyanakkor az eltérő tudományterületek diszciplináris szemléletét és módszertanát igyekeztem követhetően elkülöníteni a dolgozaton belül, ahogy a deduktív-induktív módszer váltakozó alkalmazását is.

(Szerkezet, felépítés, fejezetek) Mindezek után tekintsük át a dolgozat felépítését!

Dolgozatom *I. fejezetében* a dualista állam és politikai aréna jellegével, mint kerettel foglakozom, amelyik elsődlegesen határozza meg a kor politikus tipizálásának lehetőségeit. E fejezetben – figyelembe véve a tényt, hogy politikus és kora elválaszthatatlan egymástól – röviden áttekintem az Osztrák–Magyar Monarchia közjogi intézményeit és a politikai aréna átstrukturálódását a társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozásának tükrében. A nyilvánosság szerkezetváltozásának azért kell nagyobb figyelmet szánunk, mert a XIX. század második felére a sajtó olyan erővel jelentkezik a politikai folyamatokban, amilyennel a politika szereplői soha korábban nem találkoztak. Vagyis a politikai cselekvések erőtereként már nem csupán a politika hagyományos intézményvilága jelentkezik, hanem önálló befolyásoló tényezővé válik a sajtó nyilvánossága, amely nemcsak visszahat a politika intézményes világára, hanem egyben szervezi is a politikai életet. E folyamatban pedig már egy új politikusi generáció, az *1990-as nemzedék* megszületését konstatálhatjuk.

Megvizsgálom azt az Erdei Ferenc által *kettős társadalmi struktúrának* nevezett társadalmi berendezkedést is, amely meghatározta a korszak politikus-kiválasztódását és a politikusi professzió felfogását, felfogásait. Mindezek tükrében a dualizmus korának sajátos politikus tipizálási lehetőségeit vázolom, külön kitérve közöttük a tudós-politikus alakjának megrajzolásához szükséges ismérvekre. E politikus típus összetett személyiség- és karakterjegyei kapcsán tisztázom, hogy a tudós-politikus önállását a politikai arénán belül három tényező által írhatjuk le: a politikus-kiválasztódás, a politika és a tudomány intézményes világán belüli karrierút, és a tudós-politikus sajátos politikai nyelve, szótára által, esetleges önálló beszédmódja szerint.

(II. fejezet) A dualista politikai aréna és annak politikus-kiválasztódásának bemutatása után, a második fejezetben a tudós-politikusok egyfajta modelljeként jelentkező MTA elnökök – Eötvös József, Lónyay Menyhért, Trefort Ágoston, Eötvös Loránd, Berzeviczy Albert – karrierútjait vázolom. Az elnökök tudós-politikusi pályája választ ad arra a kérdésünkre, hogy hogyan fonódik össze a tudós-politikusi karrierút a XIX. század során a funkcionálisan differenciálódott politika és tudomány intézményes világában. A tudós-politikus típusa sajátos karrier utat feltételez az összes többi politikus típussal szemben, s a dualizmus időszakában alakja szervesen összefonódott az akadémiai munkával, és bizonyos

miniszteri tárcák irányításával. A fejezet bemutatja azt is, hogy miként válik az MTA központi szerepűvé e folyamatban.

Az MTA elnökeinek nem életrajzi alaposságú karrierútját írom le ebben a fejezetben. Inkább a politika és a tudomány intézményes világához kötődő, és ezekben összefonódó pályájukra koncentrálok, ami egyben új megközelítési lehetőséget is kínál a politikus-elnökök, elnök-politikusok életpályájának feldolgozásához. Mindehhez néhány olyan történeti forrást is használok – leginkább az MTA Kézirattárában őrzött leveleket, dokumentumokat – amelyek első közlése egyben adalékul szolgálhat az elnökök tudós-politikusi voltának megértéséhez.

(III. fejezet) A harmadik, egyben záró fejezet, a tudós-politikus sajátos nyelvével, szótárával foglalkozik a XIX. századi beszédmodok tükrében. A tudós-politikusi szótárat és nyelvet elsősorban abban a több mint ötven elnöki beszédben próbálom lokalizálni, amelyeket a politikus-elnökök, elnök-politikusok az MTA éves közgyűlésein mondtak el, miközben parlamenti beszédeikre is utalok.

A közgyűlési beszédek együttes, átfogó vizsgálatával eddig nem foglalkozott önálló tudományos munka – bár e beszédek az egyes elnökök életrajzi feldolgoásaiban jól ismertek. A sajátos diszkurzív környezet, amely a *tudós-politikus communitas* celebrális seregszemléjének környezetét jelenti az Akadémián, a beszédek politikusi jellege, valamint az, hogy az elnökök szándékos kohézióteremtés végett, vagy akaratlanul is ezt teremtő módon, gyakran hivatkoznak saját, illetve korábbi elnöktársuk beszédeire, mind azt a hipotézist alapozzák meg, hogy az MTA Közgyűlések elnöki beszédei egy önálló, átfogó vizsgálat tárgyát képezhetik. Ez egyben lehetőséget kínál arra, hogy e szövegekben egy sajátos tudós-politikusi szótárat és nyelvet, netán egy önálló beszédmod alapját lokalizáljuk.

A dolgozat végén erre teszek kísérletet. Megvizsgálom a politikus-elnökök formalizált, ceremoniális beszédeit néhány fontos szempont szerint, amelyek egyben eszmetörténeti adalékkal is szolgálhatnak a két Eötvös, Lónyay Menyhért, Trefort Ágoston és Berzeviczy Albert munkásságának megértéséhez. Áttekintem a beszédekben jelentkező értékek és érvelések rendszerét, az ezekből építkező sajátos toposzkészletet, a beszédekből feltárható „*nation-building*” felfogást. Mindezek pedig kiegészülnek egy sajátos referencia készlettel, amelyre a tudós-politikusok beszédekben viszonylag állandóan hivatkoznak.

A zárófejezet végén a tudós-politikus identitását és ezen identitásban jelentkező patriotizmust vizsgálom meg. Feltárom mindazon elemeit az elnöki beszédeknek, amelyekből kiderül, hogy a XIX. század elején, a *res publica litteraria* virtuális közösségét konstituáló identitáselemek egy tényleges, tagságok, címek, rangok, pozíciók által behatárolt önálló, új

communitas identitásává fejlődött a dualizmus időszakára. Végül bizonyítom, hogy e *communitas* tagjai, a tudós-politikusok, nyelvük, szótáruk, referencia készletük és identitásuk mentén magukat a *res publica scientifica*-hoz tartozás által elkülönítik a dualista politikai aréna összes többi szereplőjétől.

III. Rész

A tudományos eredmények összefoglalásaként azt mondhatom, hogy:

1. Dolgozatom a dualizmus hagyományos történettudományi leírása mellé egy új fogalmi készlettel állt elő, amely jellegzetesen politikatudományi fogalomtár. Ezen belül igyekeztem az összes olyan modern terminológiát használni a korszak politikai sajátosságainak megragadására, amelyek még nem vezetnek anakronizmushoz, de tisztán jelzi annak az igényét, hogy a politikatudományokon belül a történeti politológiának fenn kell tartania a törekvését arra nézve, hogy korábbi történeti korok politikai világát saját eszköztárával is feltárja és leírja. Mindezt a törekvést már a címválasztásban is érvényesítettem, amikor a „dualista politikai arénáról” beszélek. Az államforma, a kormányzati rendszer, a politikai pártaréna hegemon jele és monocentrikussága, valamint a nyilvánosság szerkezetének pluralitása és policentrikussága kapcsán egy új megközelítési szempontot érvényesítettem a dualizmus leírásakor.

2. Sajátos és konkuráló elméletek nélküli a politikus-tipizálási módszerem. Itt is a modern politikatudománynak az eszköztárhoz nyúlok, de csak addig érvényesítem ennek szempontjait, amíg a vizsgált történelmi kor ezt lehetővé teszi. Önálló elméleti keretben végzem a korszak politikus tipizálását, amelynek korábban nem említett és nem megrajzolt alakjaként emelem be vizsgálódásaim középpontjába a tudós-politikus alakját. Személyét pedig a tudomány és politika funkcionálisan differenciálódott intézményrendszerében találtam meg, úgy, mint aki összeköti ezeket az intézményeket, és ismérve pontosan abban áll, hogy karrierútja során egyszerre viseli a tudomány intézményes világának, rangjait, címeit, kitüntetéseit, miközben mindez politikai reputációját is meghatározza, s így hatalmi pozíciókat fog betölteni mindkét intézményes világban. Doktori címeik mellett, egyetemi rangban állnak, rektorok, dékánok, MTA tagok és tisztségviselők, miközben a politika intézményes világában az említett címeik, pozícióik mellett országgyűlési képviselők, miniszterek, miniszterelnökök. Mintájuk – nem véletlenül – az MTA elnök-politikusai,

politikus-elnökei: Eötvös József, Lónyay Menyhért, Trefort Ágoston, Eötvös Loránd, Berzeviczy Albert.

3. Az öt MTA elnök életútjának sajátos „egybeolvasását” eddig még senki nem végezte el. De ez az egybeolvasás nem öncélú, pusztán egyediségre törekvő, hanem az életutak újabb rétegeinek feltárását szolgálja. A szándékolt leíró módszer pont arra ad lehetőséget, hogy a leírás új narratíváját adja az egyesével jól ismert életrajzoknak. Tisztáztam, hogy nem az önéletrajz író szándéka vezetett e fejezetben, hanem az, hogy megértessem a tudós-politikus tipizálás egyediségét, minden más politikus-típussal szemben: tudós-politikusnak csak egy életpálya tükrében nevezhetünk valakit. Ahhoz, hogy önálló entitású, ám csak részben homogén politikusi csoportként írjuk le őket őket, talán még ez is kevés. Ezért tartottam fontosnak egy újabb vizsgálatnak alávetni e politikus típust. Ez volt az utolsó fejezet irodalomtudományi módszereket használó beszéd-, szótár-, és nyelv elemzése.

4. A II. Rész végén utaltam kutatásaim ezen eredményeire. Mégis megismételve ezt, fontos tisztáznom, hogy a több mint ötven MTA közgyűlési beszéd kapcsán arra jutottam, hogy az MTA elnökök közgyűlési beszédei – a cambridge-i eszmetörténészek módszertanával – új vizsgálat tárgyává tehető. E beszédek az egyes beszélők (Eötvös József, Lónyay Menyhért, Trefort Ágoston, Eötvös Loránd, Berzeviczy Albert) életrajzában és munkásságában mind ismertek és feldolgozottak, ám egységes szövegkorpuszként eddig senki nem vizsgálta őket. Ezek a szövegek „összeolvasva” elhangzásuk után több évtizeddel is reflexívek. Üzennek egymásnak, mintát és feladatot adnak, és jelzik a dualizmus fél évszázada alatt, hogy az aktuális beszélő (elnök) tökéletesen ismeri összes elődje beszédeit, és a vissza – ritkábban prognosztizáló előre – utalások önálló szövegkorpuszá teszik az Akadémiai Évkönyvek öt évtizede alatt megjelenő eltérő lapjait. Vagyis már pusztán a vizsgált szövegek jellege is unikális Gazda István megítélése szerint. Ám, itt sem az unikalitás pusztá bemutatása volt a célom. Kérdésem inkább az volt, mi az, ami ebből a sajátos szövegkorpuszból „még” feltárható?

A választ a harmadik fejezet adja meg: a tudós-politikus dualizmus kori önálló politikai nyelve, szótára. Ennek a nyelvnek és szótárnak feltárom értékrendszerét és érvelés technikáját, kimutatom sajátos toposz-világát, a maga „*struktúramodernizáló nation-building*” felfogásával, és leírom mindazon közös referenciákat, amelyek állandó hivatkozások e beszédekben. Mindezekből felvillantom azon elemeket a tudós-politikusok sajátos identitásában, amelyek határmegvonásként jelentkeznek közösségükben az összes többi politikai szereplővel szemben. Ezt a láthatatlan elkülönülést már nem csak a politika és tudomány intézményes világának címeiben, rangjaiban és hatalmi pozícióik által igazolom,

hanem a beszédjük által is. Bizonyítom, hogy ennek elemei, mint egy sajátos politikai beszédmód alapja, legerősebb szelekcióját adja *a res pulic scientifica* közösséghez tartozás tudatának. Mindezek együttesen pedig hozzá járulnak az MTA politikus-elnökeinek, elnök-politikusainak eszmetörténeti megértéséhez is.

5. A dolgozatomban lefektetett tudományos kutatás további távlatai:

- MTA és tudós-politikusok kapcsolata a XX. században.
- MTA elnökök és közgyűlési beszédek
- A tudós-politikus XX. századi identitása
- Kialakult-e egy önálló politikai beszédmód a tudós-politikusok körében a rendszerváltozás után?

Munkámmal talán irányt mutattam a fentebb megfogalmazott újabb tudományos kérdések egy lehetséges megválaszolási módjára, miközben adalékokkal szolgáltam a dualizmus jelentős politikus-tudósainak, tudós-politikusainak megértéséhez.

Publikációk:

ZÁRUG Péter Farkas: *A magyar médiastruktúra gyökerei és az „átmenet” problémája a média alrendszerében*, In: *Médiaévkönyv 2000-2001*, szerk.: ENYEDI NAGY Mihály, FARKAS Zoltán, MOLNÁR Adél, SOLTÉNSZKI Tibor, ENAMIKÉ, 2000-2001.

ZÁRUG Péter Farkas: *Állam és politika a dualista politikai arénában*. Társadalom és Politika, 2007/3-4.

ZÁRUG Péter Farkas: *Egy politikus típus és beszédmódjának vázlata*. In: JANKOVICS-NYERGES: *Kultúra, nemzet, identitás*, Budapest, NMTT, 2008. (megjelenés alatt).

ZÁRUG Péter Farkas: *Tudós-politikusok az Akadémián (Az első nemzedék elnökei)*, In: *Politikatudományi Évkönyv 2009.*, Miskolci Egyetem, BTK Politikatudományi Intézet. (megjelenés alatt)